

ПИТАННЯ СУДОУСТРОЮ

УДК 347.962(477)

В. Потапенко, голова Господарського суду Харківської області

Передумови становлення принципу самостійності судової влади за чинним законодавством України

Необхідність відокремлення і незалежного існування судових установ завжди визнавалась важливою умовою правильного відправлення правосуддя. Ця ідея червоною ниткою проходить через усю історію культури, починаючи від того присягання, яке давали судді в Давньому Єгипті, — не коритися незаконним наказам царя — до відомої відповіді французьких суддів королю: «государ, суд проголошує вироки, але не надає послуги», до гордої фрази «англійського суддю не просять ні про що»¹.

Після визнання принципу поділу влади самостійність, поза всяким сумнівом, стала одним із системоутворюючих, основоположних засад правового становища судової влади. Принцип самостійності судової влади знаходить своє відображення у ст. 6 Конституції України і набуває розвитку в інших положеннях Конституції та законів.

Так, ст. 6 Конституції України проголошує, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову². Слід зазначити, що *принцип поділу державної влади* передбачає встановлене для запобігання узурпації державної влади і для гарантування прав і свобод людини, забезпечене системою стримувань та противаг розмежування повноважень між органами законодавчої, виконавчої і судової гілок влади і необхідність їх взаємодії. На ці обставини вказує Конституційний Суд України в рішенні від 24 червня 1999 р. № 6-рп/99 у справі про фінансування судів³, а також від 27 квітня 2000 р. № 7-рп/2000 у справі про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб⁴. Крім того, у рішенні від 1 квітня 2008 р.

¹ Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc2472p0/instrum4301/item4307.html>

² Офіц. вісн. України. – 2010. – № 72. – Ч. 1. – Ст. 2598.

³ Там само. – 1999. – № 28. – Ст. 1432.

⁴ Там само. – 2000. – № 18. – Ст. 756.

№ 4-рп/2008 у справі про Регламент Верховної Ради України Конституційний Суд зауважує, що поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави (законодавчої, виконавчої, судової) і відображає функціональну визначеність кожного з державних органів; проте цей поділ передбачає не тільки розмежування повноважень державних органів, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади¹. У рішеннях Конституційного Суду України від 18 листопада 2004 р. № 17-рп/2004 у справі про Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України та від 11 березня 2010 р. № 7-рп/2010 у справі про фінансове забезпечення діяльності судів наголошується на тому, що здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову означає, передусім, *самостійне виконання* кожним органом державної влади *своїх функцій і повноважень*². Отже, самостійність судової влади характеризується її місцем і роллю в складному механізмі державного управління, побудованого на принципі поділу влади, її взаємодії, стримуваннях та противагах³.

Іншою важливою правовою основою самостійності судової влади є ст. 55 Конституції України, згідно з якою *права і свободи людини і громадянина захищаються судом*. Це положення необхідно розглядати у тісному зв'язку із положенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке гарантує кожній людині право на справедливий судовий розгляд, а саме — щоб її справа була розглянута «незалежним і безстороннім судом, встановленим законом»⁴. Отже, природне право людини на судовий захист вимагає від держави виокремлення серед носіїв публічної влади спеціальних незалежних органів, які здатні здійснювати справедливе судочинство.

Самостійність судової влади також є неможливою без *незалежності суду і суддів*, проголошеної у статтях 126 і 129 Конституції України. Як відомо, основне призначення незалежності, яка є важливою гарантією безстороннього здійснення правосуддя, полягає у відокремленні суб'єкта від чужої волі, відгородженні від чужого впливу, забезпечен-

¹ Офіц. вісн. України. – 2008. – № 28. – Ст. 904.

² Офіц. вісн. України. – 2004. – № 48. – Ст. 3159; Там само. – 2010. – № 21. – Ст. 881.

³ Лебедев В. М. Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития / В. М. Лебедев. – СПб. : С-Петербург. гос. ун-т ; Лань, 2001. – С. 36.

⁴ Офіц. вісн. України. – 2006. – № 32. – Ст. 2371.

ня відсутності зовнішнього примусу¹. Як зазначається в рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу, незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів; вона полягає передусім у їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею. На думку Суду, передбачену ст. 126 Конституції України заборону впливу на суддів у будь-який спосіб слід розуміти як забезпечення незалежності суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо².

Проте самостійність судової влади не може бути зведена лише до незалежності. У науковій літературі самостійність судової влади пов'язують насамперед із існуванням зовнішньої та внутрішньої автономії із можливостями самодостатності в усіх аспектах організації і діяльності її як гілки державної влади. Концепція автономності охоплює кілька взаємопов'язаних елементів: відокремлену систему органів, власні конституційні функції та повноваження, відмінні від функцій органів інших гілок влади, ресурсний потенціал. Це дає підстави для виокремлення зовнішнього і внутрішнього аспектів самостійності. *Зовнішній аспект* означає відокремлення судової влади від інших гілок влади, а *внутрішній* — наявність власних ресурсів для здійснення владних повноважень³.

Принцип самостійності судової влади передбачає існування певних передумов, основними з яких, на нашу думку, є інституційні, функціональні та ресурсні.

Інституційні передумови. Автономне існування судової влади, відокремлення від інших гілок влади як основна ознака самостійності

¹ Докладніше про незалежність суддів див.: Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 874–883.

² Офіц. вісн. України. – 2004. – № 49. – Ст. 3220.

³ Анишина В. И. Самостоятельность судебной власти [Электронный ресурс] / В. И. Анишина, Г. А. Гаджиев. – Режим доступа: <http://89.249.21.76/data/2010/12/13/1214861925/Anishina.pdf>.

не може бути забезпечене без створення спеціального інституту — *власної системи судових органів, структурно організованих в єдиній механізмі*. Обов'язок держави полягає в тому, щоб створювані системи судів, по-перше, охоплювали всю територію, по-друге, були адекватні суспільно-правовим потребам (були територіально доступні, мали достатню кількість суддів і персоналу) і по-третє, включали органи, уповноважені розглядати усі категорії справ (загальні і спеціалізовані суди)¹.

Стаття 124 Конституції України закріплює існування Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції. У свою чергу ст. 125 Конституції передбачає існування системи судів загальної юрисдикції, побудованих за принципами територіальності і спеціалізації, а також забороняє створення надзвичайних та особливих судів.

Принцип самостійності судової влади вимагає створення системи судів, які б забезпечували ефективний, професійний, справедливий і своєчасний розгляд справ. Для реалізації даної вимоги законодавчою владою були прийняті Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI² та Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР³. Зокрема, розділ II Закону «Про судоустрій та статус суддів» деталізує систему судів загальної юрисдикції (передбачає існування місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України), встановлює напрями спеціалізації (розгляд цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення), доповнює перелік принципів побудови системи принципом інстанційності.

Отже, можна констатувати, що Україна виконала свій обов'язок щодо створення відокремленої від інших владних інституцій системи органів судової влади, необхідної та достатньої для вирішення справ як у кількісному, так і якісному відношенні.

Ще одним важливим аспектом автономності існування судової влади є конституційно закріплене право на *суддівське самоврядування*, яке поширюється на вирішення питань внутрішньої діяльності судів (ч. 2 ст. 130 Конституції України). Стаття 113 Закону «Про судоустрій та статус суддів» визначає суддівське самоврядування як самостійне колективне вирішення суддями питань внутрішньої діяльності судів,

¹ Анишина В. И. Самостоятельность судебной власти [Электронный ресурс] / В. И. Анишина, Г. А. Гаджиев. – Режим доступа: <http://89.249.21.76/data/2010/12/13/1214861925/Anishina.pdf>.

² Офіц. вісн. України. – 2010. – № 55. – Ч. 1. – Ст. 1900.

³ Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

наголошуючи на тому, що воно є однією з гарантій забезпечення самостійності судів і незалежності суддів.

Функціональні передумови. Як відомо, відповідно до принципу поділу влади призначенням окремих галузей влади є функціонування лише у визначеній сфері; органи певної гілки влади виконують доручені їм функції і виконують тільки їх; жодна із гілок влади принципово не може виконувати владні повноваження, закріплені Конституцією за іншими гілками.

Саме тому ст. 124 Конституції передбачає, що *правосуддя в Україні здійснюється виключно судами; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються*. Конституційно закріплені також деякі із найважливіших форм реалізації функції судового контролю, яка належить виключно суду, наприклад, контроль за затриманням особи (ст. 29 Конституції), контроль за недоторканністю житла, додержання таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (статті 30–31 Конституції). Так само зі змісту статей 19 і 147 Конституції України випливає, що лише Конституційний Суд України здійснює судовий конституційний контроль і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Здійснення функцій, покладених на судову владу, передбачає наділення судових органів відповідними повноваженнями. На відміну від повноважень Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України Конституція України за загальним правилом не регламентує повноваження органів судової влади (винятком тут є визначення у ст. 150 Конституції повноважень Конституційного Суду України). Повноваження органів судової влади визначаються на рівні закону — в Законі України «Про судоустрій та статус суддів», а також у відповідних процесуальних кодексах.

Ресурсні передумови. Ресурсні передумови самостійності судової влади охоплюють необхідність *кадрового та матеріально-технічного забезпечення*¹. Конституція України встановлює основні параметри цієї складової з метою забезпечення можливості автономного функціонування судової системи. Так, згідно з ч. 1 ст. 130 Конституції держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів, а в Державному бюджеті України окремо визна-

¹ Докладніше про це питання див.: Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации ; под ред. В. В. Ершова. – М. : Юрист, 2006. – С. 380–402.

чаються видатки на утримання судів. Крім того, ст. 127 Конституції встановлює вимоги до осіб, які претендують на посаду судді.

Для зайняття посади професійного судді у судах загальної юрисдикції Конституцією України і Законом «Про судоустрій та статус суддів» передбачено спеціальні процедури, які стосуються встановлення кваліфікаційних вимог, порядку призначення і обрання на посаду судді тощо. Крім того, у цьому контексті важливе значення має порядок призначення суддів на адміністративні посади. Таким чином, забезпечується неангажований, вільний підбір кадрів як важлива передумова самостійності судової влади.

Особливо гострою є проблема матеріально-технічного забезпечення самостійності судової влади. Як зазначає Конституційний Суд України у рішенні від 11 березня 2010 р. № 7-рп/2010 у справі про фінансове забезпечення діяльності судів, за своїм змістом фінансування державних органів є планомірним процесом управління фондами коштів з метою забезпечення діяльності відповідних суб'єктів владних повноважень щодо реалізації ними своїх функцій. Суд вважає, що у Державному бюджеті України мають визначатися окремо для всіх судів України видатки на їх утримання не нижче рівня, що надає можливість незалежного здійснення правосуддя, з подальшим забезпеченням повного і своєчасного виділення таких видатків. Саме окреме фінансування кожного суду загальної юрисдикції та Конституційного Суду України забезпечує умови для конституційних гарантій їх самостійності та незалежності суддів при здійсненні правосуддя, оскільки унеможливує негативний вплив на них через механізми виділення та розподілення належних їм відповідно до закону коштів Державного бюджету України¹.

Таким чином, самостійність судової влади передбачає можливість здійснення судом своїх конституційних функцій та повноважень власними силами і засобами, без зовнішнього і внутрішнього стороннього втручання і впливу в межах діючого права.

Потапенко В. Предпосылки становления принципа самостоятельности судебной власти по действующему законодательству Украины

Рассматривается отражение принципа самостоятельности судебной власти в статьях 6, 55 Конституции Украины, а также других положениях Конституции и законов; подчеркивается, что самостоятельность невозможна без независимости суда и судей. Самостоятельность судебной власти увязывается

¹ Офіц. вісн. України. – 2010. – № 21. – Ст. 881.

с существованием внешней и внутренней автономии. Раскрывается содержание основных предпосылок самостоятельности (институциональных, функциональных и ресурсных).

Ключевые слова: самостоятельность судебной власти, независимость судьи, автономия, институциональные, функциональные и ресурсные предпосылки самостоятельности.

Potapenko V. The conditions of judiciary independence in accordance with current legislation of Ukraine

The reflected in the articles of the Constitution and other legislation judiciary independence is viewed. Indicated that judiciary independence is impossible without judge independence. In this article the connection of the judiciary independence with the external and internal autonomy is showed. The content of the independence basic conditions (institutional, functional and resource conditions) are analyzed.

Keywords: judiciary independence, judge independence, autonomy, institutional, functional and resource conditions of independence.